РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента доктора історичних наук, професора, професора кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Лазурко Лідії Миколаївни на дисертаційне дослідження Бурдяка Ростислава Зіновійовича «Зображення історії українського козацтва у першій половині XVII ст. у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р.», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Дисертаційна робота Р.З. Бурдяка є історіографічним дослідженням, присвяченим проблемі представлення у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 року українського козацтва першої половини XVII ст. Це одна з перших спроб цілісного охоплення цієї проблеми в історіографії, включаючи інтерпретації польськими дослідниками проблеми козацьких повстань.

Структура роботи є чіткою, раціональною та обґрунтованою. Це дозволило реалізувати поставлені завдання, максимально розкривши основні тематичні проблеми. Матеріал систематизовано за тематичним принципом, що дало можливість представити процес накопичення знань та простежити специфіку оцінок польськими істориками основних проблем феномену козацтва у першій половині XVII ст. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (поділених на підрозділи), висновків та списку використаних джерел і літератури.

Аргументоване доведення Р. З. Бурдяком багатоаспектної актуальності обраної теми не залишає сумнівів у її наукознавчості та суспільній важливості. Чітко сформульована наукова новизна проведеної роботи, яка полягає в тому, що в ній уперше в історіографії як самостійна наукова проблема досліджується образ українського козацтва у працях польських істориків XIX ст. – 1939 р.

Не викликає зауважень і авторське формулювання об'єкта і предмета дослідження, його мети і завдань, хронологічних і географічних меж, а також практичного значення дисертації. Новизну результатів дисертаційної праці засвідчує залучення широкого кола різнопланових історіографічних джерел та здійснена на їхній підставі всебічна реконструкція образу українського козацтва в польській історичній науці досліджуваного періоду. Відповідають необхідним вимогам і технічне оформлення тексту та наукового апарату роботи.

Перший розділ «Стан наукової розробленості проблеми, джерельна база та методологія дослідження» складається з трьох частин, в яких визначено стан та провідні напрями опрацювання теми, характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел, висвітлюються основні теоретико–методологічні засади наукового пошуку. Опрацювання історіографії проблеми дозволило окреслити низку актуальних дослідницьких напрямів у вивченні образу українського козацтва першої половини XVII ст. в польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 р., докладного осмислення та інтерпретації цього феномену. Аналіз джерельної бази дослідження позначений належною повнотою, що дозволило здобувачу сягнути достатнього рівня евристичності.

У першому розділі вміщено й окремий методологічний підрозділ, в якому розглянуто теоретичні підстави проведення дослідження, що ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах. Відзначимо також наявність термінологічного апарату роботи.

Наступні два розділи дисертаційного дослідження насичені конкретним фактичним та компаративним матеріалом з відповідною тематично–хронологічною систематизацією і науковим аналізом. Зокрема у другому розділі «Боротьба козацтва з іноземними ворогами у першій половині XVII ст. у працях польських істориків» автор зосередився на аналізі зображення військових кампаній українського козацтва у польській історіографії та інтерпретації участі козацтва у війнах Речі Посполитої в 1620-х – середини 1640-х рр. У першому підрозділі досліджується відображення участі українського козацтва у військових кампаніях першої половини XVII ст. у працях польських істориків кінця XIX – першої третини XX ст. Основна увага зосереджена на аналізі інтерпретацій представників різних історіографічних шкіл – краківської та варшавської, а також дослідників міжвоєнного періоду. Розглядаються підходи до оцінки ролі Війська Запорізького у військових конфліктах Речі Посполитої, зокрема у молдовських походах, війнах зі Швецією в Лівонії та подіях Великої смути в Московському царстві.

Встановлено, що значна частина польських істориків розглядала козацтво передусім як військовий ресурс держави, водночас підкреслюючи його «нестабільність», «схильність до сваволі» та загрозу внутрішньому порядку. У працях позитивістів козацтво інтерпретувалося в контексті соціально-економічних процесів, зокрема колонізації українських земель і посилення магнатського землеволодіння. Натомість історики неоромантичного та

національно-орієнтованого напрямів міжвоєнної доби часто надавали перевагу ідеологізованим оцінкам, формуючи переважно негативний образ козаків як деструктивної сили. Показано, що у польській історіографії простежується суперечливе поєднання визнання військових заслуг українського козацтва з одночасним применшенням його політичного значення та автономії. Особливу увагу приділено аналізу упереджених інтерпретацій, які зумовлювалися політичним контекстом доби, зокрема впливом польсько-українських відносин у міжвоєнний період. Порівняння з українською історіографією дозволяє виявити альтернативні підходи до оцінки ролі козацтва, які підкреслюють його вагомий внесок у військові кампанії та політичні процеси регіону. У підсумку зроблено висновок про значну залежність історичних інтерпретацій від ідеологічних і політичних чинників, що визначали характер зображення українського козацтва в польській історичній науці.

У другому підрозділі цього розділу проаналізовано інтерпретації ролі українського козацтва у війнах Речі Посполитої 1620–1640-х рр. у польській та частково українській історіографії, з особливим акцентом на події Хотинської війни 1621 р. Простежено еволюцію наукових оцінок від позитивістських підходів XIX ст. до міжвоєнної та пізнішої історіографії, що відзначалася посиленням методологічної критики та переосмисленням джерельної бази. Виявлено дві домінантні тенденції: перша пов'язана з акцентуванням на козацтві як важливому військовому союзнику Речі Посполитої, друга — із його частковою маргіналізацією через інтерпретацію як чинника нестабільності та джерела конфліктів з Османською імперією.

Проаналізовано погляди провідних польських істориків (О. Яблоновський, В. Собеський, Т. Корзон, М. Бобжинський, А. Левицький, Ю. Третяк, В. Конопчинський та ін.), які демонструють різні підходи до оцінки козацької участі у бойових діях, причин війни та чисельності військ. Окремо розглянуто проблему історіографічних стереотипів, зокрема антикозацьких інтерпретацій, а також поступовий перехід до більш збалансованих оцінок у міжвоєнний період. Показано, що сучасні дослідження коригують як перебільшені, так і занижені уявлення про масштаби козацької участі. Зроблено висновок про суперечливість польської історіографічної традиції, яка поєднувала як тенденції героїзації, так і демонізації козацтва. Зростання антикозацьких інтерпретацій у XX ст. пов'язується з загостренням польсько-українських відносин та політизацією історичної пам'яті.

Третій розділ «Українське козацтво у житті Речі Посполитої першої половини XVII ст. та козацькі повстання 1620 – 1630-х рр. у дослідженнях польських науковців» складається з трьох підрозділів. Перший підрозділ «Участь козацтва у суспільному та релігійному життів Речі Посполитої у візіях польських дослідників» присвячено інтерпретації ролі українського козацтва в міжконфесійних процесах на теренах Речі Посполитої в польській та українській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. Показано, що значна частина польських дослідників (Я. Фіялек, К. Ходиніцький, В. Собеський, Я. Волінський, В. Конопчинський) розглядала козаків переважно як інструмент зовнішніх політичних і релігійних сил та як чинник дестабілізації держави. У їхніх концепціях підкреслювалися мотиви «інтриг» Константинопольського патріархату, Московії або Швеції, а також нібито релігійна байдужість козацтва і його схильність до насильницьких дій. Водночас окремі автори (Л. Василевський) намагалися відобразити взаємодію козацтва і православного духовенства як елемент формування ранньомодерної національної ідентичності. У статті також зіставлено ці підходи з позиціями українських істориків М. Грушевського та Д. Дорошенка, які наголошували на більш самостійній ролі козацтва у релігійних процесах. Зроблено висновок про наявність стійких ідеологічних стереотипів у польській історіографії та поступову еволюцію до більш критичних інтерпретацій. Підкреслюється, що дискусія навколо козацького чинника відображає ширший контекст формування національних наративів, політичних інтерпретацій минулого та конфесійних протистоянь у ранньомодерній історії Східної Європи, а також демонструє поступовий перехід від імперських пояснювальних моделей до більш плюралістичних та критичних підходів у сучасних дослідженнях, що дозволяє переосмислити традиційні історіографічні стереотипи та їхню політичну зумовленість у сучасному гуманітарному знанні та історіографії в цілому.

У другому підрозділі «Козацькі виступи на чолі із М. Жмайлом та Т. Трясилом і спроби врегулювання конфлікту» аналізуються інтерпретації козацьких виступів 1620-х рр. на чолі з М. Жмайлом у польській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. Показано, що більшість дослідників трактували посилення козацтва після Хотинської війни як прояв «сваволі» та «гордині», спираючись на шляхетські стереотипи XVII ст. У працях Краківської школи (Шуйський, Левицький, Бобжинський) козацтво розглядалося як загроза державній стабільності, але поступово з'являвся аналіз соціально-економічних

причин конфлікту, зокрема суперечностей магнатського землеволодіння, релігійного протистояння та політичної непослідовності Речі Посполитої. Варшавська історіографія (Яблоновський, Корзон, Смоленський, Гавронський) здебільшого відтворювала образ козацтва як деструктивної сили, акцентуючи на зовнішніх інтригах і насильстві, применшуючи внутрішні чинники кризи. Окремі дослідники поступово переходили до більш критичного аналізу державної політики, визнаючи її суперечливість щодо козацтва. Події 1625 року, переговори на Куруковому озері та наслідки угоди трактувалися по-різному: від «приборкання сваволі» до часткового компромісу між сторонами. Загалом дослідження демонструє еволюцію польської історіографії від стереотипного осуду козацтва до поступового усвідомлення структурних причин конфлікту та складності соціально-політичних процесів у Речі Посполитій. Підсумовано, що зміна дослідницьких підходів відображає загальний перехід від романтично-шляхетської та націонал-ідеологічної інтерпретації минулого до більш аналітичного та критичного бачення козацького питання як складного феномена ранньомодерної політичної системи Центрально-Східної Європи у регіональному контексті що визначало специфіку конфліктів і їхню інтерпретацію у польській науковій традиції.

У третьому підрозділі «Повстання 1635 – 1638 років» проаналізовано особливості висвітлення польською історіографією кінця XIX ст. – 1939 р. причин, перебігу та наслідків козацьких повстань 1630-х рр., передусім виступу Івана Сулими 1635 р. та повстань 1637–1638 рр. Досліджено погляди представників різних польських історичних шкіл і політичних середовищ на загострення відносин між Військом Запорізьким та Річчю Посполитою. Встановлено, що більшість польських істориків розглядала події 1630-х рр. у контексті спроб державної влади встановити контроль над козацтвом, обмежити його автономію та припинити морські походи проти Османської імперії. Значна увага приділялася будівництву фортеці Кодак як символу політики «упокорення» козацтва та ключовому чиннику вибуху повстання І. Сулими. Інтерпретації козацьких повстань 1637–1638 рр. у польській історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. показують, що більшість польських дослідників трактували виступи Павлюка, Острянина та Гуні як «козацькі бунти», акцентуючи на їх соціальній небезпеці, стихійності та руйнівному характері. Водночас окремі історики звертали увагу на соціально-економічні, релігійні та національні причини конфлікту. Особливу увагу приділено тенденційності праць

причин конфлікту, зокрема суперечностей магнатського землеволодіння, релігійного протистояння та політичної непослідовності Речі Посполитої. Варшавська історіографія (Яблоновський, Корзон, Смоленський, Гавронський) здебільшого відтворювала образ козацтва як деструктивної сили, акцентуючи на зовнішніх інтригах і насильстві, применшуючи внутрішні чинники кризи. Окремі дослідники поступово переходили до більш критичного аналізу державної політики, визнаючи її суперечливість щодо козацтва. Події 1625 року, переговори на Куруковому озері та наслідки угоди трактувалися по-різному: від «приборкання сваволі» до часткового компромісу між сторонами. Загалом дослідження демонструє еволюцію польської історіографії від стереотипного осуду козацтва до поступового усвідомлення структурних причин конфлікту та складності соціально-політичних процесів у Речі Посполитій. Підсумовано, що зміна дослідницьких підходів відображає загальний перехід від романтично-шляхетської та націонал-ідеологічної інтерпретації минулого до більш аналітичного та критичного бачення козацького питання як складного феномена ранньомодерної політичної системи Центрально-Східної Європи у регіональному контексті що визначало специфіку конфліктів і їхню інтерпретацію у польській науковій традиції.

У третьому підрозділі «Повстання 1635 – 1638 років» проаналізовано особливості висвітлення польською історіографією кінця XIX ст. – 1939 р. причин, перебігу та наслідків козацьких повстань 1630-х рр., передусім виступу Івана Сулими 1635 р. та повстань 1637–1638 рр. Досліджено погляди представників різних польських історичних шкіл і політичних середовищ на загострення відносин між Військом Запорізьким та Річчю Посполитою. Встановлено, що більшість польських істориків розглядала події 1630-х рр. у контексті спроб державної влади встановити контроль над козацтвом, обмежити його автономію та припинити морські походи проти Османської імперії. Значна увага приділялася будівництву фортеці Кодак як символу політики «упокорення» козацтва та ключовому чиннику вибуху повстання І. Сулими. Інтерпретації козацьких повстань 1637–1638 рр. у польській історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. показують, що більшість польських дослідників трактували виступи Павлюка, Острянина та Гуні як «козацькі бунти», акцентуючи на їх соціальній небезпеці, стихійності та руйнівному характері. Водночас окремі історики звертали увагу на соціально-економічні, релігійні та національні причини конфлікту. Особливу увагу приділено тенденційності праць

4. Відсутність чіткої аналітичної рамки. Не сформульовано критеріїв порівняння істориків, не визначено типологію їх підходів, немає чіткого розмежування шкіл. У результаті різні автори просто йдуть один за одним без концептуального «каркасу».

5. У термінологічному блоці бракує визначення основної категорії, з якою працює автор – "історіографічний образ". Оскільки автор звертає увагу на теоретико-методологічні підстави наукової діяльності польських авторів, було б доречним окреслити рамку таких понять як "позитивізм" та "неоромантизм" у контексті польської історіографії, що наповнювала їх своїми смислами.

6. Завдання дослідження потрібно співвіднести з пунктами плану. Відповідно систематизувати і висновки, у яких на даний момент немає узагальнень по першому розділу.

Втім, вказані зауваження не применшують зазначених позитивних сторін поданої до захисту роботи, а, радше, спрямовані на стимулювання продовження дослідження у визначеному напрямі.

У висновках Р. З. Бурдяк не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, окреслив синтетичне розуміння дослідницького представлення образу українського козацтва першої половини XVII ст. в польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 року.

Відзначимо також, що зміст дисертаційної праці знайшов відображення у чотирьох публікаціях у фахових виданнях України та у двох публікаціях у збірниках матеріалів конференцій. Водночас робота пройшла апробацію на багатьох наукових конференціях різного рівня, а основні її результати стали надбанням наукової спільноти.

В цілому, рецензована праця є науково обґрунтованою, аналітично насиченою і засвідчує професійне володіння здобувачем предметом дослідження. Робота відповідає вимогам академічної історіографії та має значну евристичну цінність для подальшого розвитку козакознавчих студій. З огляду на це вважаємо, що дисертація Бурдяка Ростислава Зіновійовича «Зображення історії українського козацтва у першій половині XVII ст. у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р.», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» за своєю актуальністю, науково–теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12

січня 2017 року та вимогам затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Бурдяк Ростислав Зіновійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» з галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка Лідія ЛАЗУРКО

Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка
Підпис
ЗАСВІДЧУЮ
Учений секретар